

Fotoprentenboeken van Anna van Gogh-Kaulbach

Karin Vingerhoets

Anna Maria van Gogh-Kaulbach, 1869-1960. Stadsarchief Amsterdam.

rechts Voorplat van *Roodkapje*, Amsterdam 1910. De bij dit artikel afgebeelde boeken zijn afkomstig uit de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

De nu enigszins vergeten Anna van Gogh-Kaulbach (1869-1960) was in haar tijd een bekende schrijfster van romans en kinderboeken. Tijdens haar lange leven schreef en vertaalde ze een uitgebreid oeuvre, waarin *Roodkapje* (1910) en *Asscheipoester* (1913) een weinig opvallende plaats innemen. Deze prachtige sprookjesboeken, uitgegeven door Allert de Lange in Amsterdam, zijn geïllustreerd met foto's in kleur – voor die tijd iets bijzonders. Maar in naslagwerken over (jeugd)literatuur worden ze niet genoemd en via Delpher zijn ze niet te vinden in oude kranten en tijdschriften. Hoog tijd om deze 'fotoverhalen' eens nader te bekijken!

Van Gogh-Kaulbach was een bijzondere vrouw. Ze schreef veel, hield van dieren en was lid van de SDAP en de 'rode' Vereniging van Letterkundigen. Naast haar boeken publiceerde ze verhalen in tijdschriften als *Onze kinderen*, *Leven en werken*, *Zonneschijn* en *Jong-Nederland*, in een vlotte schrijfstijl met veel dialogen en een eenvoudige verhaallijn.² In het *Lexicon voor de jeugdliteratuur* schetst Janneke van

der Veer een interessante tegenstelling in de receptie van haar kinderboeken. Dirk Daalder is in *Wormcruyt met suycker* (1950) van oordeel dat ze niet tot de allerbeste behoren, maar 'zij steken toch ver boven de middelmaat uit'. Daarentegen typeren Joke Linders en Toin Duijx in *De goede kameraad* (1991) de drie delen van *Lenie ten Heuvel* als 'draken van stichtelijkheid'.³ Geen van hen noemt de sprookjesboeken.

Roodkapje

In haar bewerking van *Roodkapje* bracht Van Gogh-Kaulbach ten opzichte van de gebroeders Grimm enkele opvallende veranderingen aan, die het sprookje wat minder

gruwelijk maken.⁴ Zo wordt grootmoeder niet opgegeten, want ze is niet thuis als de wolf in haar bed gaat liggen. En als Roodkapje op het punt staat opgeslokt te worden, alarmeert haar angstige schreeuw haar vader die toevallig in de buurt is en met zijn houthakkersbijl de wolf doodt. In de versie van Grimm worden grootmoeder en Roodkapje beiden opgegeten en door de vader of houthakker uit de wolvenbuik gered; in de zeventiende-eeuwse oerversie van Charles Perrault worden ze opgegeten en volgt er geen redding.

Het sprookje is geïllustreerd met in scène gezette foto's: zeven paginagrote in kleur en talrijke kleinere in sepia die in de tekst zijn geplaatst. Het naslagwerk *Die Bilderwelt im Kinderbuch* (1988) bevat een weinig lovende beschrijving van de Duitse editie met dezelfde afbeeldingen: de gekunstelde en hoogdravende foto's zijn weinig artistiek, ze doen plat en opdringerig aan en zijn net zo ongeloofwaardig als de opgezette dieren die erin voorkomen.⁵ Voor de wolf zijn in verschillende houdingen verschillende dieren gebruikt, de hond is op twee foto's hetzelfde. Het meisje heeft op sommige foto's een ongemakkelijke uitdrukking op haar gezicht en ook de volwassenen zijn duidelijk aan het poseren. In onze moderne ogen doen de beelden wat houterig aan, maar dat heeft ook z'n charme. De afwisseling van vele zwart-witte en grote kleurenfoto's moet voor kinderen uit die tijd heel aansprekend zijn geweest. Het fotosprookje verscheen in 1910 bij de succesvolle uitgever Allert de Lange, die tussen 1880 en 1927 bijna honderd kinderboeken uitbracht, naast talrijke voor volwassenen.⁶

Duitse en Engelse edities van Roodkapje

De Duitse editie verscheen volgens *Die Bilderwelt im Kinderbuch* ook in 1910, hetzelfde jaar als de Nederlandse, maar de beschrijving vermeldt geen auteur. De Internationale Jugendbibliothek München bezit een exemplaar, waarvan de catalogusbeschrijving luidt: 'Rotkäppchen. Jacob Grimm; Charles Perrault; Anna Gogh-Kaulbach. Nürnberg; Theo Stroofer, Kunstverlag [1895?] 16 ungezählte Seiten. In Fraktur.

eerst op verzoek van een Duitse uitgever een Duitse tekst schreef en die vervolgens in het Nederlands vertaalde of bewerkte – lijkt me minder waarschijnlijk. Een ander opmerkelijk detail in de beschrijving uit de Münchener catalogus is de vermoedelijk fout geschatte datering van 1895, vijftien jaar vroeger dan die in *Bilderwelt*. Bovendien schreef Van Gogh-Kaulbach in 1895 nog onder het pseudoniem Wilhelmina Reynbach en voegde ze pas na haar huwelijk met Willem van Gogh in 1899 diens naam aan de hare toe.⁸

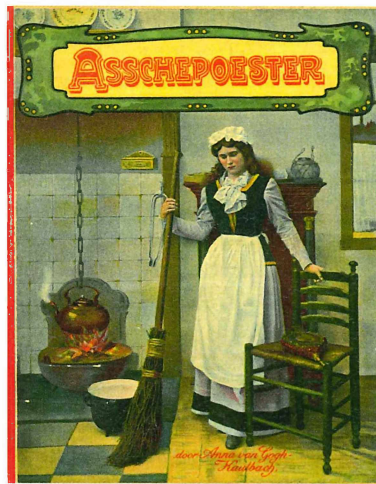

Illustrationen sind Fotos, teilweise koloriert.⁷ De tekst is dus gedrukt in een gotische letter en de illustraties bestaan deels uit foto's in kleur.

Opvallend is dat Van Gogh-Kaulbach hier als auteur wordt genoemd. Waarom staat haar naam dan niet in *Bilderwelt*? De Münchener beschrijving lijkt een aanwijzing dat de Duitse versie een vertaling is van de Nederlandse. Van Gogh-Kaulbach vertaalde ruim veertig boeken uit het Frans, Duits en Engels, maar de omgekeerde redenering – dat ze

De Duitse uitgave verscheen bij Theodor Stroofer in Neurenberg, die onder meer artistieke kinderboeken uitgaf. Naar verluidt werkte Stroofer veel samen met de Engelse uitgever Ernst Nister, die hem sjablonen voor afbeeldingen leverde. De catalogus *Peeps into Nisterland* vermeldt helaas geen Engelse editie van Roodkapje met foto's.⁹ *Die Bilderwelt* noemt de afbeeldingen in *Rotkäppchen* 'uit Engeland geïmporteerd', maar ik heb via WorldCat, de British Library en de Bodleian

Het voorplat van *Asschepoester*, Amsterdam 1913.

De goede fee alias de petemoei tovert voor Assepoester een baljurk.

Library geen Engelse Roodkapje-uitgave gevonden die (dezelfde) foto's bevat.¹⁰ Zonder Engels exemplaar kunnen we niet met zekerheid de publicatievolgorde vaststellen, maar ik vermoed dat de Duitse uitgave gebaseerd is op de Nederlandse en dat de foto's in deze boeken inderdaad van Engelse oorsprong zijn.

Asschepoester

In 1913, drie jaar na *Roodkapje*, verscheen *Asschepoester*.¹¹ Van Gogh-Kaulbach baseerde haar tekst op de versie van Perrault, want daarin zorgt de petemoei voor Assepoesters baljurk en gaat ze maar één keer naar het bal waar ze haar muiltje verliest. In de versie van Grimm krijgt het meisje haar jurk van vogeltjes in de hazelaar op het graf van haar moeder en gaat ze twee avonden achter elkaar naar het bal.

De schrijfster legt uit waar de naam 'Asschepoester' vandaan komt: het huissloofje moest zorgen dat het vuur in de keuken niet doofde en toen het eens bijna uit was, blies ze hard om de vlammen te laten oplaaien. 'Juist op dat oogenblik kwam één van de stiefzusters de

'Een schaapje? Mis poes, 't is een hondje.' Foto-illustratie uit *Hondjes en katjes*, Amsterdam [189-?].

keuken binnen, en toen zij het mooie meisje zoo grijs bestoven met asch zag, begon ze hardop te lachen en zeide: "Dat past net bij je, die grauwe asch! Je bent een echte Assche-poester!" In oudere uitgaven wordt de hoofdpersoon soms 'Assche-poetster' genoemd, vanwege de associatie met 'poetsen'.

Ook de illustraties in dit sprookjesboek zijn geësceneerde en deels gekleurde foto's. De prinselijke omgeving is natuurlijk veel luxueuzer dan het bos en grootmoeders huisje in *Roodkapje* en er is dan ook veel

Een roodbonte koe met een zwartbont kalf. Foto-illustratie van boerderijdieren in *Wat Hektor vertelt*, Amsterdam 1912.

aandacht besteed aan scènes met rijkgedecoreerde kleding en interieurs. In *Roodkapje* waren alle gefotografeerde onderdelen 'echt', ook de opgezette dieren waren aanwezig bij het maken van de foto. Bij *Assche-poester* zijn sommige details later aan de foto toegevoegd in een Photoshop *avant la lettre*, zoals de reusachtige pompoen op de foto waar Assche-poester de baljurk krijgt.

Ik heb geen Duitse editie van Assepoester (Aschenputtel of Aschenbrödel) gevonden in *World-Cat* of de *Karlsruher Virtueller Katalog*, noch is die opgenomen in *Die Bilderwelt* of het *Deutsches Bücherverzeichnis*.¹² Vermoedelijk is de Assepoester-uitgave met tekst van Anna van Gogh-Kaulbach niet in Duitsland verschenen. Ik heb ook (nog) geen Engelse editie met dezelfde foto's gevonden, maar het is lastig zoeken naar een Cinderella waarvan de uitgever en auteur onbekend zijn.¹³

Meer fotoverhalen

Naast deze sprookjesboeken werkte Van Gogh-Kaulbach mee aan twee andere fotoverhalen van Allert de Lange. *Wat Hektor vertelt* [1912] is een oblonge uitgave waarin de hond Hektor een rondleiding geeft over de boerderij waar hij woont en geanimeerd alle aanwezige dieren opvoert. Het boek is geïllustreerd met paginagrote gekleurde foto's en kleinere in sepia, die in de tekst zijn geplaatst. Het andere fotoverhaal heet *Wie reist er mee?* [1915] en bevat pagina's met twee gekleurde of zwart-wit foto's van vervoersmiddelen, met rijmende tweeregelige bijschriften. De foto's tonen één- en tweedekker vliegtuigen, een oorlogsschip¹⁴, een ijsbreker, een Canadese kano, een Russische slee, ossenwagens op Ceylon en een Amerikaanse trein. Alle vier boeken hebben hetzelfde formaat. De uitgeversreclame op het achterplat van *Wie reist er mee* vermeldt de titel *In den dieren tuin*. Deze zou in 1914 zijn verschenen, maar er is geen exemplaar van bekend. Het ligt voor de hand dat dit boek evenals de overige

'Zo'n mailcoach zie je een enkele keer nog rijden / je zit er hoog en denkt je weer in oude tijden.' Foto-illustratie uit *Wie reist er mee?*, Amsterdam 1915.

vier met foto's is geïllustreerd.¹⁵

Voor de gekleurde foto's in deze boekjes is gebruikgemaakt van de zogenaamde 'combinatiedruk', waarin verschillende druktechnieken werden gecombineerd. Het is een goedkoop procedé dat veel werd toepast voor het vervaardigen van prentbriefkaarten in kleur. De kleuren werden in steendruk gedrukt, een werkwijze die in feite neerkwam op chromolithografie. Elke kleur werd met de hand aangebracht op een andere steen en elke steen kwam overeen met een drukgang. De fotografische voorstelling zelf

A apple pie: an alphabet (Londen 1900) bevat zwart-wit foto's van sierletters van plasticine. *Het Noordpoolkind: Marietje Peary's reisverhaal* uit 1909 is een bewerking van een waargebeurd Amerikaans verhaal over een meisje dat met haar moeder naar Groenland reist en bij de Eskimo's verblijft. Het is geïllustreerd met zwart-wit foto's met korte onderschriften, die in de tekst zijn geplaatst en aan een familie-album doen denken.¹⁷

Tussen 1910 en 1915 volgen de vier fotoverhalen van Anna van Gogh-Kaulbach, die dus behoren

Handgekleurde albuminedruk van een stereofoto van Roodkapje (1856), toegeschreven aan James Robertson. Rijksmuseum, Amsterdam.

werd ten slotte als 'sleutel' over de reeds gedrukte kleuren heen gedrukt, in autotypie ofwel raster-cliché.¹⁶

Plaatsbepaling

Het Centraal Bestand Kinderboeken (www.kb.nl/cbk) biedt de mogelijkheid om specifiek te zoeken naar jeugdboeken waarin aan de hand van foto's een verhaal wordt verteld. Deze zoekactie op het genre 'fotoverhalen' levert 258 treffers op tot 2018, waarvan dertig in een digitale versie beschikbaar zijn. De oudste is het oblonge prentenboek *Hondjes en katjes*, uitgegeven door J. Vlieger in Amsterdam en met de geschatte datering [189-?]. Het is geïllustreerd met getekende dieren op het voor- en achterplat en heeft zes pagina's met foto's in kleur van katten en honden, eveneens in combinatiedruk.

Andere oude fotoverhalen in het CBK zijn *Het land van Santa Claus: een verhaal voor kinderen* door Holda uit 1900, 'geïllustreerd met eene serie merkwaardige foto's naar het leven genomen'. De Engelse uitgave

tot de vroegste met foto's in kleur. *De familie van Heijningen* (1913) van J. van der Burg-Hora Adema bevat enkele meegebonden bladen van kunstdrukpapier met zwart-wit foto's van Zwitserse landschappen. *De kinderen van den koorddanser* (1918) van J.L. Keetelaar Jzn. bevat vier in scène gezette zwart-wit foto's waaraan getekende details zijn toegevoegd. In de jaren twintig, buiten het bestek van dit artikel, verschenen vijf fotoverhalen, waarvan drie met geësceneerde foto's in kleur van poppen en knuffeldieren. In de jaren dertig gebruikte Piet Marée veelvuldig de combinatie van fotografie en illustratie.

Op het internet vind je mooie oude foto's van geësceneerde tafereelen uit sprookjes, zowel zwart-wit als gekleurd. Sommige daarvan waren blijkbaar bedoeld als prentbriefkaarten. Doorgaans zijn het losse afbeeldingen die uit hun context zijn gehaald en geen bronvermelding hebben, zodat oorsprong en datering onduidelijk zijn. Dat geldt niet voor de geësceneerde fotoreeks *Little Red Riding Hood* (1858) van de Engelse fotograaf Henry

Peach Robinson, die zich bevindt in het Victoria & Albert Museum. Het Rijksmuseum in Amsterdam bezit een met de hand gekleurde albuminedruk van een stereofoto van Roodkapje, die zelfs nog twee jaar ouder is: de opname uit 1856 wordt toegeschreven aan de Engelse fotograaf James Robertson.

- 1 Hartelijk dank aan Jeannette Kok en Sytze van der Veen voor hun idee en tips.
- 2 'Anna van Gogh-Kaulbach', in: Janneke van der Veer, *Lexicon van de jeugdliteratuur* (februari 2001), p. 4.
- 3 Idem.
- 4 KB, aanvraagnummer KW Ki 6002; digitale versie in het Geheugen van Nederland.
- 5 'Der Versuch einer photographischen Illustrierung des Rotkäppchenstoffes bleibt in dieser aus England importierten Bilderfolgen in Atelierposen stecken. Gestellt und gestelzt, fehlt den Bildern der Stimmungsreichtum einer künstlerischen Umsetzung. Ohne Gegenständlichkeit wirken sie platt und penetrant und sind ebenso unglaublich wie der ausgestopfte Vierbeiner.' Albert Schug (red.) e.a., *Die Bilderwelt im Kinderbuch: Kinder- und Jugendbücher aus fünf Jahrhunderten*, Keulen 1988, p. 424.
- 6 Brinkman vermeldt: Gogh-Kaulbach (Anna van), Roodkapje. Amst., Allert de Lange. 1910. fol. m. 17 afb., waarvan 7 in klrdr. gekart. f. 1.25. www.gateway-bayern.de/BVo44532886.
- 7 De romans *Albert Overberg* (1894) en *Otto van Lansveldt* (1895) verschenen onder het pseudoniem Wilhelmina Reynbach. Ze stelde dit samen uit de namen van haar latere man en haar ouders.
- 8 Julia and Frederick Hunt, *Peeps into Nisterland: a guide to the children's books of Ernest Nister*, Chester 2006.
- 9 *Die Bilderwelt im Kinderbuch* (o.c. noot 5), no. 1700: Rotkäppchen. Nürnberg: Stroeyer, 1910. 9 Bl. 32,5x26 cm (nr. 1479).
- 10 Brinkman vermeldt: Gogh-Kaulbach (Anna van), *Asschepoester*. Amst., Allert de Lange. 1913. gr. 40. m. afb. en 17 pltn. in klrdr. gekart. 1.25. Het KB-exemplaar heeft het aanvraagnummer KW BJ Zo190; digitale versie in DBNL.
- 11 *Deutsches Bucherverzeichnis: eine Zusammenstellung der im Deutschen Buchhandel erschienenen Bücher, Zeitschriften und Landkarten, nebst Stich- und Schlagwortregister*, bearb. von der bibliographischen Abteilung des Börsenvereins der deutschen Buchhändler 1911-1914.
- 12 Suggesties voor zoekmethoden of mogelijke uitgevers zijn welkom. Geen van de Cinderella's van Nister bevat foto-illustraties.
- 13 Tekst en foto van het oorlogsschip lijken vanwege het publicatiejaar 1915 wat pijnlijk: 'Een oorlogsschip, dat wacht houdt voor de kust / Een troep matrozen, vol van pret en levenslust.' De foto toont een bemanning die vrolijk met hoofddeksels wuift.
- 14 Als iemand een exemplaar van *In den diertuin* van Van Gogh-Kaulbach weet of heeft, hoor ik het graag!
- 15 Met dank aan Johan de Zoete. Zie ook Schug (red.), *Die Bilderwelt*, o.c. noot 5, p. 484.
- 16 De KB heeft twee uitgaven van deze titel in de collectie: KW Ki 9434 heeft een groene band met op het voorplat een foto van de hoofdpersoon geplakt in een illustratie van ijsberen in een poollandschap, bij KW Ki 4932 bevat de beige band alleen decoratief lijnwerk en de titelgegevens.